

Култура у трансформацији

Зборник
Етнографског института САНУ
23

ISBN 978-86-7587-042-5

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

INSTITUTE OF ETHNOGRAPHY

Collection of Papers, Volume 23

Culture in Transformation

Editor in chief:

Dragana Radojčić

Editorial board:

Gojko Subotić, Radost Ivanova, Milica Bakić-Hayden, Marina Martinova,
Natalija Puškareva, Elena Uzeneva, Elefterios Alexakis, Peter Slavkovsky,
Sofija Miloradović, Bojan Žikić, Jelena Čvorović,
Mladena Prelić, Ljiljana Gavrilović

Secretary:

Marija Đokić

Accepted for publication by the reference of academician Dimitrije Stefanović and
associate member of the SASA Vojislav Stanovčić, at VII meeting of the
Department of Social Sciences SASA, on September 11, 2007.

BELGRADE 2007

ISBN 978-86-7587-042-5

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ

Зборник 23

Култура у трансформацији

Главни и одговорни уредник:

Драгана Радојичић

Уређивачки одбор:

Гојко Суботић, Радост Иванова, Милица Бакић-Хајден, Марина Мартинова,
Наталија Пушкарева, Елена Узенева, Елефтериос Алексакис, Петер Славковски,
Софија Милорадовић, Бојан Жикић, Јелена Чворовић, Младена Прелић,
Љиљана Гавриловић

Секретар уредништва:

Марија Ђокић

Примљено на VII седници Одељења друштвених наука САНУ
одржаној 11. септембра 2007. године на основу реферата академика Димитрија
Стефановића и дописног члана САНУ Војислава Становчића

БЕОГРАД 2007

Издавач:
ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ САНУ
Кнез Михаилова 35/III, Београд, тел. 011-2636-804
eisanu@sanu.ac.yu
www.etno-institut.co.yu

Рецензенти:
академик Димитрије Стефановић
дописни члан САНУ Војислав Становчић

Лектор:
Софија Милорадовић

Превод:
Јелена Чворовић

Коректори:
Марија Ђокић
Биљана Миленковић-Вуковић

Штампа:
Академска издања
Београд

Тираж:
500 примерака

Штампање публикације финансирано је из средстава
Министарства науке Републике Србије

Радови у овом Зборнику резултат су рада на пројектима:

Савремена сеоска и градска култура – путеви трансформације (бр. 1868), *Традиционална култура Срба – системи представа, обреда и социјалних институција* (бр. 2157), *Србија између традиционализма и модернизације – етнолошка и антрополошка проучавања културних процеса* (бр. 147020), *Антрополошко испитивање комуникације у савременој Србији* (бр. 147021) и *Етницитет: савремени процеси у Србији, суседним земљама и дијаспори* (бр. 147023), које у целини финансира МН РС.

Садржај Summary

Мирослава Малешевић, <i>Културни обрасци у обликовању женског идентитета. Проблем одрастања основношколци у Београду</i>	7
Miroslava Malešević, <i>Shaping female identity: cultural patterns and the problems of coming of age among girls in elementary school</i>	20
Александра Павићевић, <i>Живот савремене сеоске омладине – на примеру села Дубона код Младеновца</i>	21
Aleksandra Pavićević, <i>Contemporary Rural Youth: Life in the Village Dubona Near Mladenovac</i>	34
Сања Златановић, <i>Свадба и конструисање идентитета</i>	35
Sanja Zlatanović, <i>Wedding and Identity Construction</i>	46
Јадранка Ђорђевић, <i>Ко кога наслеђује? – врањски крај у другој половини двадесетог века</i>	47
Jadranka Đorđević, <i>Who Inherits Whom in the 2nd Half of the 20th Century in the Vranje Area?</i>	61
Љиљана Гавриловић, <i>Живот у новој средини: балканска избегличка прича</i>	63
Ljiljana Gavrilović, <i>Life in new environment: the Balkans refugee' story</i>	92
Мирослава Лукић-Крстановић, <i>Методе и извори истраживања етничности: Срби у Батањи</i>	93
Miroslava Lukić-Krstanović, <i>Methodology and Sources put Forward to Explore Ethnicity: the Serbs in Battony</i>	101
Младена Прелић, <i>Етнички идентитет Срба у Мађарској: резултати истраживања</i>	103
Mladena Prelić, <i>Ethnic Identity of the Serbs in Hungary: Research Results</i>	117
Мирјана Павловић, <i>Асимилација и мањинске организације Срба у Темишвару у историјском дискурсу</i>	119
Mirjana Pavlović, <i>Assimilation and Serbian minority organization in Timisoara: a historical discourse</i>	134
Мирјана Павловић, <i>Међунационални односи: Срби у Батањи</i>	135
Mirjana Pavlović, <i>International Relations: Serbs in Battonya</i>	150
Јелена Ћворовић, <i>Caste behaviors among Gypsies in Serbia</i>	151
Јелена Чворовић, <i>Кастинско понашање Рома у Србији</i>	168

Мирослава Лукић-Крстановић, <i>Спектакли XX века: политичке арене и културне сцене у Србији</i>	169
Miroslava Lukić-Krstanović, <i>20th century spectacles: political arenas and cultural scenes in Serbia</i>	188
Ивица Тодоровић, <i>Резултати истраживања обреда литија - допунски осврт</i>	189
Ivica Todorović, <i>Religious Processions: Additional Results</i>	213
Милина Ивановић-Баришић, <i>Промене у годишњим обичајима у подавалским селима</i>	215
Milina Ivanović-Barišić, <i>Changes in Annual Customs in the Villages Underneath the Avala Mountain</i>	235

Јадранка Ђорђевић

Ко кога наслеђује?

- врањски крај у другој половини
двадесетог века -*

У раду се говори о регулисању наследних односа у врањском крају, у социјалистичком и постсоцијалистичком времену. Истраживање је конципирано тако да се паралелно посматрају и анализирају обичајно право и државноправни систем. Однос између обичајног права и легислатуре посматран је на нивоу праксе и то са намером да се установе и објасне не само разлози већ и последице њихове упоредне примене приликом наслеђивања материјалних покретних и непокретних добара.

Регулисање наследних односа – тако би се оквирно могао именовати предмет овог рада, који представља синтезу оних резултата до којих смо дошли приликом истраживања установе наслеђивања.

Кључне речи:

наследни односи,
обичајно право,
легислатура,
Врање са околином

Рад се заснива на емпиријској грађи која је прикупљана током истраживања у Врању и околним селима, у периоду од 1999. до 2005. године. Теренски рад је подразумевао консултовање архивске грађе (оставински списи), присуствовање оставинским расправама у Општинском суду у Врању и обављање разговора са испитаницима.¹ Осим поменутих усмених и писаних извора, коришћена је етнолошка, правна, историјска и социолошка литература.

* Текст је резултат истраживања на пројектима: *Традиционална култура Срба – системи представа, обреда и социјалних институција* (бр. 2157) и *Србија између традиционализма и модернизације – етнолошко и антрополошко проучавање културних процеса* (бр.147020), који су у целини финансирани од стране Министарства за науку РС.

¹ Разговор је вођен са испитаницима оба пола, различитих година старости (између 25 и 75 година), свих категорија брачног статуса, који су рођени и живе у Врању или околним селима. Као посебну групу треба истаћи оне испитанике који су пружали податке на основу свог професионалног искуства. Мисли се на правнике, адвокате и судије запослене у Општинском суду у Врању.

Предмет истраживања, у хронолошком погледу, смешта се у другу половину двадесетог века, а просторни оквир истраживања представљају град Врање и села која се налазе надомак њега (до 15 км удаљена од центра града).

Основна намера овог истраживања била је да се утврди ко кога, када, зашто и како наслеђује. Да би се добили одговори на постављена питања, било је неопходно установити која се правила и принципи примењују приликом наслеђивања, а затим их довести у везу са социјалним окружењем и временом у којем функционишу. Сазнање да се приликом наслеђивања материјалних наследних добара упоредо примењују прописи два правна система – обичајно право и државно право – наложило је да се истраживање и рад конципирају тако да се паралелно посматрају и анализирају оба та система. Однос између обичајног права и легислатуре посматран је на нивоу праксеи то са намером да се установе и објасне разлози и последице њихове упоредне примене у датом социјалном времену и окружењу.²

* * *

У државноправном систему Србије, наследни односи чине сегмент наследног права. А наследно право представља „скуп правних норми којима се у држави регулише област наслеђивања“.³ До наслеђивања долази у случају смрти, или у случају проглашења лица умрлим.⁴ Наслеђивање представља поступак у оквиру којег се врши распоред имовине, односно заоставштине декујуса између наследника. Под заоставштином се подразумевају – према члану 1 ЗН/95. – „све покретне и непокретне ствари које су припадале оставиоцу без обзира на њихову вредност и количину“.⁵ Предмети

² Израз социјално време користимо у оном значењу које је изнето у студији Борута Брумена: *Sv. Peter in njegovi časi, Socialni spomini, časi in identitete v istrski vasi Sv. Peter*, Ljubljana 2000. Поменути израз сматрамо адекватним за употребу јер обједињује све оне аспекте који чине саставни део свих друштвених процеса у оквиру одређене заједнице. Социјална времена су, према Брумену, квалитативна и произилазе из заједничких (колективних) веровања, обичаја, искустава и свакодневне праксе, те тако омогућавају појединцу да се снађе у свом друштвеном простору. Без социјалног времена не бисмо могли одредити неки догађај. Социјална времена су та која нам омогућавају да у сећању повежемо неки – често пута привидан – континуитет дешавања (Ibid, 7), (прев. Ђ. Ј.).

³ *Pravni leksikon*, „Savremena administracija“, Beograd 1964, nasledno pravo, 502.

⁴ Смрт и проглашење лица умрлим чине прве и главне услове који морају бити испуњени да би до наслеђивања уопште дошло. У вези са тим је потребно истаћи да наш закон не познаје уговоре о наслеђивању, као што је то случај са неким европским законодавствима (видети: *Enciklopedija imovinskog prava i prava udruženog rada*, „Službeni list SFRJ“, Beograd 1978, 354; Тодоровић Владимир, Кулић Роса, *Наследно право и ванпарнични поступак у пракси*, Закон о наслеђивању са објашњењима, Закон о ванпарничном поступку са објашњењима, „Службени Гласник“ са п.о. Београд 1997, 32).

⁵ Видети у: Тодоровић В, Кулић Р, *Наследно право и ванпарнични поступак у пракси*, 24.

наслеђивања у правном смисли, изузев материјалних покретних и непокретних добара, јесу и извесна права и обавезе.⁶

Наследна добра се – према етнолошкој концепцији наслеђивања – деле на материјална, социјална и духовна добра.⁷ Значи, концепт наслеђивања који је дат у оквиру етнологије у Србији, шире је постављен и другачије замишљен у односу на онај који постоји у државноправном систему Србије. Н. Павковић сматра да је тако зато што се „правно схватање наслеђивања везује поглавито за институцију власништва, посебно за материјална добра.“⁸ Међутим, разлог ширег посматрања установе наслеђивања у нашој етнологији проналазимо у чињеници да се етнолошка концепција наслеђивања ослања на обичајноправну и патријархалну друштвену праксу, коју су етнологзи и остали истраживачи обичајног права евидентирали на простору Србије и у суседним земљама. Осим тога, обичајно право о којем говоримо није сегментирано као што је то случај са државноправним системом који функционише у Србији од друге половине двадесетог века. Наследно право у оквиру државноправног система у Србији представља сегмент грађанског права. Други његов сегмент чини породично право. Имајући наведено у виду, разлог непостојања правних прописа о наслеђивању социјалних добара, у оквиру државног наследног права, треба тражити у чињеници да се давање презимена, које се према етнолошкој концепцији наслеђивања сматра социјалним наследним добром, регулише у складу са Законом о породици.⁹ Из наведеног произилази да се презиме у оквиру државноправног система не сматра наследним добром, па се самим тим и не убраја у оквиру наслеђивања. Међутим, давање презимена приликом рођења детета и избор презимена приликом склапања брака има везе са обичајноправним схватањима и значајем презимена у одређивању појединчевог идентитета. Но, то ипак нису ситуације које бисмо могли означити као наслеђивање. Али с обзиром на то да установу наслеђивања посматрамо са етнолошког/антрополошког становишта, није неосновано узети у обзир и презиме као наследно добро. Упркос томе, у раду анализирамо само наслеђивање материјалних покретних и непокретних добара. Наиме, поменута наследна добра представљају централни део заоставштине. Осим тога, до конфронтације поменутих правних система долази управо приликом наслеђивања поменуте врсте добара. При том, неопходно је напоменути да се дуализам и паралелизам обичајног права и законодавства у Србији испољавају код регулисања наследства на нивоу праксе (оставинска расправа), а не и у оквиру правне теорије.

⁶ Ibid, 24.

⁷ Видети: Pavković Nikola, *Etnološka koncepcija nasleđivanja*, Etnološke sveske IV, Beograd 1982, 28-33.

⁸ Ibid, 29.

⁹ Видети: *Porodični zakon*, „Sl. Glasnik RS“, br. 18/2005. <http://www.lawyer.co.yu/baza/gradjansko%20pravo.htm>

Правна легислатура и обичајно право не разилазе се у погледу материјалних наследних добара која улазе у састав заоставштине. Заоставштину чине материјална покретна и непокретна добра. У пракси се као покретна добра најчешће јављају: аутомобил, трактор, пољопривредне машине, оружје (пиштољ) и штедна књижица. А у састав непокретних добара улазе: кућа са окућницом, стан, обрадиве површине, ливада, шума.

За закон о наслеђивању, као што је наведено, врста и вредност наследних добара немају значаја приликом одређивања наследника и висине њихових наследних делова, што је посве разумљиво уколико пођемо од тога да су сви наследници, независно од своје полне припадности, година старости, места становања, равноправни при наслеђивању.¹⁰ Међутим, у оквиру обичајног права није тако. Распоред наследних добара зависи управо од претходно поменутих параметара. Непокретности као што су кућа и пољопривредно имање не наслеђују се по истим начелима као и покретна добра.¹¹ Стварне разлике у њиховом наслеђивању произилазе из различитог симболичког значаја који имају за појединца и сродничку заједницу у чијем су оквиру стицана и генерацијама наслеђивана. Одређивање симболичке вредности наследних добара може се у том погледу схватити као израз патријархалне сродничке структуре и идеологије која је присутна на овим просторима,¹² а може бити у вези и са колективистичким схватањима непокретне имовине.¹³

Породична имовина – како покретна, тако и непокретна – у пракси коју затичемо на терену, налази се у формално-правном погледу у својини оца, односно мужа. Искази информаната воде ка закључку да право употребе, односно располагања том имовином, имају сви они чланови породице који живе у заједничком домаћинству, па је самим тим и третирају као заједничку (породичну) имовину. Њена подела на покретна и непокретна добра постаје актуелна тек приликом наслеђивања. Тада се одређује ко ће наследити који део те имовине. А као што је наведено, њена расподела између наследника зависи од више фактора, у првом реду – од родне (полне) припадности наследника. Зашто родна припадност појединца игра кључну улогу приликом

¹⁰ Примарно начело које мора бити испоштовано код законског наслеђивања јесте постојање крвног или грађанског сродства између оставиоца и наследника (видети: Тодоровић В, Кулић Р, *Наследно право и ванпарнични поступак у пракси*, 45-46).

¹¹ Покретности, као што су: храна, стока, одећа и покућство, наслеђују се по главама чланова породице, односно сродничке заједнице, док се непокретности наслеђују по коленима браће (видети: Павковић Н, *Етнoлoшкa концепција наслеђивања*, 34-36).

¹² У вези са тим видети: Ивановић Зорица, *На кога личе деца: сродство код Срба и принципи перцепције сличности међу сродницима*, Обичаји животног циклуса у градској средини, Посебна издања ЕИ САНУ књ. 48, Београд 2002, 375-408.

¹³ Видети: Stojaković Velibor, *Funkcionalna i socijalna odrednica individualne imovine žena u odnosu na formalni karakter zadružne porodice*, Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu, Etnologija, n. s. sv. 43/44, Sarajevo 1989, 39-59.

одређивања наследника? На то питање покушавамо да одговоримо у тексту који следи.

* * *

Наш закон о наслеђивању познаје два вида наслеђивања:

- а) законско, односно интестатско наслеђивање и
- б) по опоруци, односно тестаментално наслеђивање.¹⁴

У раду, ипак, посматрамо само законско наслеђивање. Наиме, до изразитог паралелизма и дуализма између обичајног права и легислатуре долази управо код законског наслеђивања.

Истакли смо да закон поставља као основни предуслов, који мора бити испуњен да би се извело интестатско наслеђивање, постојање крвног или грађанског сродства између декујуса и наследника.¹⁵ Законски наследници сврстани су у наследне редове који се формирају с обзиром на близину сродства између оставиоца и наследника. У први наследни ред убрајају се деца и брачни друг оставиоца.¹⁶ У случају када оставилац нема деце, онда се његов брачни друг убраја у други наследни ред. Брачни друг декујуса у том случају конкурише за наследство заједно са родитељима, браћом и сестрама оставиоца. Наиме, њих закон поставља у други наследни ред.¹⁷ Трећи наследни ред чине оставиоचेви дедови и бабе и њихово потомство.¹⁸ Разлику између Закона о наслеђивању (у даљем тексту ЗН) који је био на снази у Србији након 1955. године и овог који је сада важећи проналазимо у томе што је ЗН из 1995. године давао могућност да оставиоца наследе и његове чукунбабе и чукундеде.¹⁹ У случају када декујус нема никог од законских наследника – имовину наслеђује држава.²⁰

Из наведеног се да закључити да ЗН даје могућност наслеђивања до петог наследног реда. Међутим, за нас је интересантан принцип по којем је законодавац класификовао наследнике у наследне редове. У погледу сродства, као чињенице која служи при формулисању законског наследног реда, постављају се три основна принципа. То су: врста сродства, обим сродства и распоред сродника. У страном и домаћем законодавству, нарочиту пажњу изазивало је питање обима сродника који се могу јавити као законски

¹⁴ Према члану 2 ЗН/95; у: Тодоровић В, Кулић Р, 1997, 29-30.

¹⁵ Видети: Ibid, 45.

¹⁶ Деца (брачна и ванбрачна) оставиоца и брачни друг наслеђују једнаке делове (члан 9 ЗН/95; Ibid, 48).

¹⁷ Члан 12 ЗН/95. (Ibid, 54).

¹⁸ Члан 16 ЗН/95. Овом члану је одговарао члан 17 ЗН/74. (Ibid, 58).

¹⁹ Члан 20 ЗН/95. (Ibid, 62).

²⁰ Члан 21 ЗН/95. (Ibid, 62-63).

наследници.²¹ Постојање ограниченог круга сродника који могу доћи у обзир као законски наследници – карактеристика је већине савремених правних система. У нашем наследном праву, деведесетих година двадесетог века запажа се тенденција ширења ограниченог круга законских наследника, али само у случају праволинијских наследника, тј. предака.²²

Обичајно право, уз вертикални познаје и хоризонтални, као и коси ред наслеђивања.²³ Хоризонтални ред наслеђивања примењује се у обичајном праву у случају „када се на једној страни јави недостатак мушких наследника“.²⁴ У том случају се поступа према праву представљања, односно репрезентације. Међутим, обичајно право у том случају признаје право наследства само браћи, односно њиховом мушком потомству.

Право представљања (*ius representationis*) се у оквиру легилсатуре примењује само код законског наслеђивања, и то у случају када носилац једног наследног реда умре пре оставиоца.²⁵ Интересантно је истаћи то да и у овом случају ЗН, за разлику од обичајног права, даје сродницима по оцу (*consanguinei*) подједнака права као и сродницима по мајци (*uterini*). Родна/полна припадност наследника се код примене права репрезентације не поставља као фактор који би служио за елиминацију наследника, као што је то случај у обичајном праву.

Основни закључак, који се намеће на основу анализе праксе коју затичемо на терену, гласи: појединци у ситуацијама када је неопходно применити правило репрезентације поступају у складу са обичајноправним схватањима. То значи да у случају када се расправља оставина деде, а место једног од синова који је покојни заузме – по праву представљања – његова кћи, тј. унука, она бива елиминисана из наследства од стране стрица или његових мушких потомака. Њој би по праву представљања требало да припадне онај део наследства који би наследио њен отац да је жив. У сваком случају, примена принципа представљања веома је сложена и интересантна за анализу. Управо због тога, захтева посебну пажњу и више простора за анализу од оног који смо у могућности да искористимо за овај рад. Уз сва ограничења, треба рећи да пракса коју затичемо на терену, а у вези је са применом права

²¹ У вези са формирањем законских наследних редова разликују се два схватања – неограниченост обима, односно удаљености сродничке повезаности декујуса и наследника, и ограниченост обима, односно близине сродства декујуса и наследника (видети: Благојевић Б, *Наследно право у Југославији*, 1988, 83-85).

²² Поменути закључак изводим на основу компарације закона о наслеђивању који су примењивани у Србији након педесетих година двадесетог века.

²³ Видети: Pavković N, *Etnološka koncepcija nasleđivanja*, 33.

²⁴ *Ibid*, 33.

²⁵ Члан 10 ЗН/95. Посебне одредбе права представљања примењују се у случају искључења нужних наследника (члан 63 ЗН/95.), код недостојности за наслеђивање (члан 6 ЗН/95.) и код одрицања од наследства (члан 213 ЗН/95.); у: Тодоровић В, Кулић Р, 1997, 52-53.

представљања, сведочи о томе да се оно примењује у циљу очувања породичне имовине у оквиру агнатске сродничке заједнице.

* * *

Наслеђивање, у ствари, подразумева прелазак заоставштине на наследнике. Прелазак заоставштине на наследнике спроводи се на основу прописа о стицању заоставштине и одрицању од наслеђа. Наведено подразумева да наследник има две могућности. Може да да „позитивну наследничку изјаву“,²⁶ што значи да је прихватио наследство, или да да „негативну наследничку изјаву“,²⁷ што значи да се одриче наследства. Са етнолошког/антрополошког становишта интересантне су, пре свега, побуде због којих се наследници одлучују за једну или за другу наследничку изјаву, као и последице које произилазе из тих изјава.²⁸

Пракса коју затичемо у проучаваној средини, у другој половини двадесетог века, показује да је давање наследничких изјава у корелацији са родном припадношћу наследника. То конкретније значи да особе мушког пола дају позитивну наследничку изјаву, а да се припаднице женског пола одричу свог наследног дела. Само је 10% жена које прихвате свој наследни део, односно – исто је толико припадника мушког пола који се одричу наследства.²⁹ Наведено се сматра последицом прихватања обичајноправних схватања наследних права и поступања у складу са њима. Свима нам је мање или више познато да начела обичајног права, која су вековима присутна на овим просторима, искључују жене из наслеђивања. Жене, у складу са тим прописима, имају право на удомљење и спрему, односно *pu'о*, али никако не наслеђују непокретну имовину.³⁰ Изузетак у том погледу представљају оне ситуације када родитељи немају мушко, већ имају само женско потомство. Тада, по неписаним правилима, непокретност наслеђује кћи, односно – кћери. У случају када за наследство конкуришу само сестре, имовина се дели на пола, односно на онолико делова колико је сестара. До одступања од наведеног правила долази, како пракса показује у случају када једна од

²⁶ Видети: *Enciklopedija imovinskog prava i prava udruženog rada*, I – III, Tom drugi, „Službeni list SFRJ“, Beograd 1978, 360-361.

²⁷ Ibid, 361.

²⁸ У правном и законодавном погледу, сматра се да наследник који се одрекао наслеђа није никада ни био наследник (члан 213 ЗН/95. у: Тодоровић В, Кулић Р, 1997, 296-297).

²⁹ Подаци које износим у процентима представљају израз процене ситуације од стране судија који раде на оставинама у Општинском суду у Врању. Њихова процена се подудара са схватањима осталих саговорника, а и са личним запажањима ауторке.

³⁰ Видети: Bogišić Valtazar, *Zbornik sadašnjih pravnih običaja u južnih Slovena*, knjiga prava, Gragja u odgovorima iz razliĉnih krajeva slovenskoga juga, Zagreb 1874, 212-221; Перић Живојин, *Приватно право*, Скупљене расправе из грађанског права, Београд 1912, 312-335; Павковић Никола, *Традицијско право и савремена сеоска породица*, Гласник ЕИ САНУ XXXII, Београд 1983, 41-45.

сестара живи са мужем и децом у заједничком домаћинству са својим родитељима. Она у том случају наслеђује целокупну заоставштину или њен већи део. Испитаници у образложењу поменутог правила наводе да је тако зато што је кћи која остаје у родитељској кући дужна да води бригу о родитељима и њиховој имовини, а након њихове смрти – да их сахрани и даје им помене. Начин на који ће се поменуто обичајноправно правило применити у пракси зависи понајвише од сестара и њиховог договора. Саговорници истичу да наслеђивање представља управо ону ситуацију у којој се јасно уочава природа односа између сродника. А према исказима судија Општинског суда у Врању – парнице се најчешће наследници истог пола. То није нелогично ако узмемо у обзир да се сестре, у ситуацијама када за наследство конкуришу заједно са братом, одричу свог наследног дела у корист брата. Али то, наравно, не значи да нема одступања од поменутог правила. Има их, и то нарочито у ситуацији када су брат и сестра били у сукобу „од раније“, како наводе информанти. То значи да је до конфликта између брата и сестре дошло још пре покретања оствинског поступка. Такви примери наводе на закључак да сестри сукоб са братом представља покриће пред осталим сродницима за поступање мимо обичајноправних начела. Међутим, то наравно не значи да сукоби брата и сестре могу бити адекватно решење за постизање егалитарности женског рода приликом наслеђивања.

Треба истаћи да се особе женског пола одричу и покретних добара. Тако аутомобил, трактор, оружје и томе слично наслеђују синови, а не кћери. Изузетак у том погледу представљају штедне књижице. Ту врсту покретне имовине, према неписаном правилу, наслеђују кћери и/или жена оставиоца. Сва остала имовина резервисана је за синове. Такво чињенично стање доводимо у везу са положајем који особе женског рода имају у патрилинеарној сродничкој структури и патријархалној идеологији. У проучаваној средини, утицај те идеологије уочљив је управо приликом организације породичних, сродничких и наследних односа.

Напоменули смо да кћери имају право на спремину. У садашњости, у проучаваној средини се за ту врсту добара користи назив *мираз*, односно *миразовина*. То су покретна добра која девојка приликом удаје добија на поклон од својих родитеља. Према схватању већине наших етнолога и правника, *мираз* подразумева надокнаду за наследство.³¹ То значи да поклон који кћи добије при удаји представља надокнаду за онај део имовине који јој по закону припада, а који она уступа брату. Међутим, чини се да ће однос између *мираза*, као поклоне при удаји, и наследства у том случају бити прецизније изражен уколико се између њих стави знак једнакости. Наиме, предмети које кћи добије при удаји на поклон од родитеља – то, у ствари, јесте њено наследство. При том изузимамо, наравно, оне ситуације у којима кћи наслеђује имовину и након смрти родитеља. У прилог изнетом мишљењу

³¹ Видети: Станимировић Војислав, *Установа мираза у нашој традицијској култури*, Правни факултет Универзитета у Београду, Србија – правна држава 25, Београд 1998, 98.

иде податак да се у проучаваној средини израз *миражџика* користи само за оне девојке, односно жене, које су наследиле или ће тек да наследе очеву имовину. То се, наравно, дешава у ситуацији када немају брата. На основу тога претпостављамо да је до употребе израза *мираз* – за покретна добра која кћи добије при удаји – дошло управо због тога што се та добра уједно сматрају и њеним наследством. Састав и вредност добара које кћери добијају на поклон при удаји варира у зависности од материјалних могућности родитеља и социјалног времена у којем су се удавале. Али мираз свакако садржи само покретна материјална добра. Шиваћа машина, кревет, сто и столице, као и одећа (капут, рецимо), улазили су у састав спреме у периоду педесетих и шездесетих година двадесетог века. Осамдесетих је била популарна спаваћа соба или новац у вредности спаваће собе. При том је евидентно да вредност добара која кћи добије при удаји, па макар она била велике материјалне вредности, никада није еквивалентна вредности имовине коју син, односно брат, наследи након смрти родитеља. А деведесетих година двадесетог века, у периоду економске кризе, бележимо примере удаје без мираза. Разлог за то је сиромаштво родитеља, односно материјална немогућност да обезбеде кћери поклон при удаји, а самим тим – и наследство.

Ненаслеђивање непокретности, конкретно обрадивих површина, од стране особа женског рода образлаже се у домаћој етнолошкој и правној литератури са „економским рационализмом“³² и правним дуализмом.³³ Такво тумачење неравноправности женског рода приликом наслеђивања није могуће прихватити у потпуности. Наиме, примери чије описе често сусрећемо у литератури изражавају идеални модел понашања.³⁴ Тако се и у случају наслеђивања дешава да у реалности затичемо ситуацију другачију од оне коју нам презентују не само други аутори него и испитаници сами. А при том наилазимо на ситуације када, рецимо, син не живи са родитељима и не бави се са пољопривредом, а ипак наслеђује то имање. Разлог ненаслеђивања од стране особа женског рода доводимо стога у везу са њиховом полном припадношћу, односно са местом које имају у оквиру патрилинеарног сродничког система.

Уколико поступање по обичајноправним начелима приликом наслеђивања посматрамо управо са аспекта оних актера који се тих правила стриктно придржавају, запазићемо да су жене свесне свог неравноправног положаја који се манифестује и код наслеђивања.³⁵ Међутим, судећи према

³² Лукић Радомир, *Наше ново право и сељачко друштво*, Глас САНУ, CCLXXX, Београд 1971, 155.

³³ Павковић Никола, *Традицијско право и савремена сеоска породица*, 41-42.

³⁴ Мисли се на онај идеални модел који представља „образац схватања које појединци из окриља патријархалног друштва имају о себи и друштвеној стварности око себе и битно је различит од реалног модела који функционише у пракси“ (Гавриловић Љиљана, *Појединац и породица*, Гласник Етнографског института САНУ LIII, Београд 2005, 197).

³⁵ У вези са тим видети: Ђорђевић Јадранка, *Полна припадност и наслеђивање*, Гласник Етнографског института САНУ LIII, Београд 2005, 213-221.

томе како су описивале свој положај у породици и сродничкој структури, те на основу тога како су се опходиле према оцу, брату и мужу – можемо закључити да оне само констатују чињенично стање, али да исто тако нису спремне да га мењају. Судећи према томе да се велика већина њих одриче свог наследног дела у корист брата, закључујемо да су им важнији складни односи са сродницима него егалитарност. Наиме, свесне су да им наслеђена имовина неће донети равноправност, а да им може угрозити лични идентитет и интегритет. Разлог због којег оне поступају по обичају проналазимо у чињеници да већина њих још увек не проналази адекватан модел који би им омогућио да наследе по закону, а да при том сачувају оно што се сматра „врхунским добром“ у средини у којој живе – складне односе са братом и осталим консангвиним рођацима.

Према обичајноправном схватању које затичемо на терену, синови су равноправни у наслеђивању *татковине*, тј. имовине која се налазила у својини оца.³⁶ Али уз то правило – назовимо га основним – постоје и друга која се могу посматрати као његове допуне. Њима се, у ствари, регулишу наследни односи између браће. А тичу се следећег: син који одлази из куће родитеља ради школовања или студирања, и запошљава се, има право само на мањи део наследства. Испитаници у образложењу наводе да појединац током школовања није учествовао у очувању и стицању породичне имовине, па самим тим нема право на исти наследни део као онај син, односно брат, који је остао на имању, односно – који се није школовао. Он је радио и за брата који се школовао. Осим тога, за школовање сина или синова потрошена су извесна материјална добра. Наследни део појединца који се школовао умањује се пропорционално висини утрошених средстава за школовање. Тако је син који се одлучио на школовање морао у старту знати да ће му након смрти оца припасти само један мањи део наследства.

Друго допунско правило гласи: син који „седи са стари“, односно онај који „ће нас дочува“, наслеђује целокупну имовину или њен већи део. Претпоставља се да син који живи у заједничком домаћинству са родитељима, заједно са њима брине о очувању имовине и о стицању нових материјалних добара. Његова је дужност, такође, да помаже родитељима када остаре и да поднесе материјалне трошкове њихове сахране и подизања споменика. На основу тога стиче право на наследство *татковине*. А уколико ту имовину дели са братом или браћом, њему би – како обичајна пракса налаже – требало да припадне већи део наследства. При том, кућу са окућницом или стан, у зависности од тога да ли се имовина налази на селу или у граду, према неписаним правилима, наслеђује управо онај син, односно брат, који је живео са родитељима, односно онај који се старао о њима.

³⁶ *Татко* је сроднички назив који се у врањском крају користи за оца. Из њега произилази израз *татковина* - имовина коју поседује отац, односно имовина коју појединац наслеђује од оца. Изразом *татковина* истовремено се означавају материјална добра и линија по којој се она наслеђују. Слично је и са изразом *мајковина*. Користи се за имовину коју поседује мајка, а коју појединац наслеђује од мајке, тј. по тој линији средства.

* * *

Из наведеног се може закључити да наше обичајно право карактерише патрилинеарна линија трансмисије, код које је заступљен вертикални ред наслеђивања. Патрилинеарна линија трансмисије подразумева пренос имовине и права декујуса на његове мушке потомке, а уколико их нема, онда најпре на оне сроднике мушког рода који се налазе на узлазно-силазној линији, а уколико ни таквих нема, онда на латералне сроднике мушког рода.³⁷ При том, она искључује сроднике женског рода из наслеђивања. Поменути редослед наслеђивања даје предност линији сродства у односу на близину сродничке повезаности. А првенство агнатских сродника произилази из првенства мушке линије. Редослед наслеђивања је у знатној мери условљен принципима брачног и сродничког система, конкретно – применом правила о патрилокалном настајењу брачног пара и патрилинеарним рачунањем сродства. То су два узајамно повезана принципа, на којима се базирају обичајноправна правила наслеђивања.

Међутим, то не значи да ће обичајноправна начела бити у примени све док се брачни и сроднички односи буду организовали према принципу патрилокалности и патрилинеарности. Поједини етнологи заговарају став да је веза између патрилинеарности и патрилокалности нераскидива, односно да ови принципи могу опстати само уколико делују заједно, и да промене код једног иницирају промене у оквиру другог принципа, самим тим утичући на трансформације у наслеђивању.³⁸ Такав став се може донекле прихватити за период деветнаестог и прве половине двадесетог века, када су друштвени услови омогућавали несметано постојање и функционисање поменутих принципа. С обзиром на то да у средини у којој је вршено истраживање наилазимо на примере који указују на извесне трансформације у примени правила патрилокалности (мисли се на неолокалност), а будући да се наследни односи и даље регулишу у складу са патрилинеарним редоследом трансмисије (син наслеђује у сваком случају, живео он са родитељима или не, и невезано за то да ли се старао о њима или не), не можемо тврдити да брачни и сроднички систем условљавају примену обичајноправних начела при наслеђивању. Ипак, зато утичу на једну, очигледно важнију ствар – одређују место појединца у сродничкој структури. А уколико се узме у обзир да је то место одређено према родној (полној) припадности појединца, онда је готово сигурно да ће – у средини у којој се брачни и сроднички односи регулишу према поменутиим правилима – наслеђивање непокретности тећи у складу са обичајноправним схватањима.

³⁷ Видети: Pavković N. Etnološka koncepcija nasleđivanja, 32-33.

³⁸ У вези са тим видети: Христов Петко, *Конфликтът между обичайната практика и модерната законова норма в постсоциалистическото българско село*, Всекидневната култура на Българите и Сърбите в постсоциалистическия период; Трета българо-србска научна конференция, София 2005, 186-196.

Уз то, потребно је имати у виду да овде поменута обичајноправна правила наслеђивања представљају идеалан модел. Међутим, важно је имати у виду и то да ти идеални модели постоје у свести појединаца, те да се испољавају и репродукују у стварности управо тако што појединци у конкретним ситуацијама настоје да се опходе у складу са њима. Испоставља се да на њима почива цео систем друштвених односа са којима се суочавамо у реалности. Због тога их и сматрамо итекако важним за проучавање.³⁹

* * *

На крају би ваљало рећи да има разлика у наслеђивању између социјалистичког и постсоцијалистичког периода у проучаваној средини. Али оне се уочавају у примени одређених обичајноправних начела, не и у оквиру легислатуре. Наиме, и обичајноправни и државноправни систем – по питању регулисања наследних односа – полазе са једног становишта и заговарају исте принципе наслеђивања. А разлике које, пак, примећујемо у обичајној пракси свакако да нису директно проузроковане променама у политичком систему. Оне настају услед промена на социо-економском плану. Тако крајем деведесетих година двадесетог века, у врањском региону пратимо пораст броја незапослених и уједно велику пауперизацију становништва. Оне промене које се најчешће уочавају, тичу се наследних права мушких сродника. Конкретно – дешава се да брат који живи у граду настоји да наследи један део имовине родитеља на селу, иако зна да – по неписаном правилу – та имовина припада у целини, или барем већим делом брату који живи на том имању. У образложењу таквог поступка наводи се да њива, коју би добио у наследство, може појединцу који живи у граду да помогне у прибављању прехранбених производа. Али појединци који живе на селу сматрају да то што им „брат из град“ тражи дел“, јер је остао без посла или су му примања ниска, није ваљани разлог да му се уступи део имања. У образложењу свог става истичу да су они целог живота улагали у то имање, а да се брат и његова породица, у периоду када су лагодно живели од личних примања, нису интересовали за земљу. Различити ставови и побуде наследника имају за последицу конфликте између најближих консангвних сродника. Сукоби, као што смо навели, могу годинама да трају. Промене о којима је реч интересантне су са више аспеката, али их посматрамо у контексту који се тиче регулисања наследних односа. У том погледу, можемо констатовати да обичајноправна схватања нису увек у складу са друштвеним околностима у којима постоје. Али свакако није оправдано посматрати их као иницијаторе сукоба између сродника. У супротном, то би значило да сукоба сродника приликом наслеђивања не би било уколико би се наследни односи

³⁹ Овом приликом упућујем читаоце на рад *Појединац и породица*, у којем Љ. Гавриловић анализира однос између идеалних и реалних модела које затичемо у српском патријархалном друштву (видети: Гласник Етнографског института САНУ LIII, Београд 2005, 197-212).

регулисали само и стриктно према закону. Конфликти сродника су се у домаћој етнолошкој и правној литератури доводили у везу са паралелизмом и дуализмом између обичајног права и законских прописа. Међутим, на терену бележимо ситуације које показују да до сукоба сродника долази и у случају када се примењују само обичајноправни или само законски прописи. Илустрације ради наводимо само један такав пример:

Тројица браће су, у жељи да нико од њих не буде оштећен приликом наслеђивања очеве заоставштине, исту поделили онако како је то законом одређено. Наследни део сваког од њих био је исти (трећина идеалног наследног дела). Али сукоби се нису могли избећи, јер су проблеми наступили приликом физичке деобе наследних делова.⁴⁰

Физичка деоба имовине подразумева поступак у којем се, у складу са наследним решењем, тачно одреди који ће део наследства припасти сваком од наследника понаособ. То је једини начин да наследници постану формално-правни власници имовине коју су стекли наследством. Код тог поступка је итекако важно да између наследника, односно сродника, постоји сагласност и договор о деоби наслеђене имовине. Уколико тога нема, немогуће је конкретизовати решење о наследству. А управо то се десило у поменутом примеру и дешава се у оним ситуацијама када сродници, зато што се не могу усмено договорити како да поделе наследство, очекују да судија то учини уместо њих. Тачно је да судија приликом делације изврши деобу заоставштине у складу са законом, али он је такође дужан да поштује и вољу наследника. Уколико нема договора између наследника, судија поступа према закону. Али при том не треба изгубити из вида да закон, односно судија који га представља и тумачи, није свемоћан, тј. његова овлашћења постоје у оквиру одређених граница. Тако је неосновано етикетирати закон као неправедан и „лош“, као што то чине управо они испитаници који су се позивали на тај исти закон, очекујући да ће судија уместо њих решити ситуацију коју могу само они сами да реше, али нису кадри да то учине из већ само њима познатих разлога. То нас усмерава на проблем о којем се много полемисало и расправљало у оквиру домаће правне и етнолошке литературе, а који се тиче се дуализма и паралелизма између обичајноправних начела и законских прописа приликом наслеђивања. Овом приликом желимо нагласити да се дуализам и паралелизам уочавају само на нивоу праксе, тј. у оквиру оставинског поступка.

Важно је имати у виду да се у оквиру оставинског поступка омогућује поступање по обичајном праву. Наиме, судија је дужан да поштује вољу наследника, коју они изражавају путем наследничких изјава. Дешава се да се наследници усмено договоре о расподели наследства пре покретања оставинског поступка и да се код оставине тај договор предочи судији.

⁴⁰ Према усменом саопштењу Н. С. из Врања (рођен 1950. године). Оставински поступак се водио након смрти његовог оца, и то 1999. године. Заоставштина се састојала од куће и обрадивих површина, а налазила се у селу Доњи Вртогош.

Уколико се тај усмени договор између сродника базира на обичајноправним схватањима, наследство ће се поделити као што обичајноправна начела налажу. Дакле, испоставља се да закон омогућава примену обичајног права у пракси. А колизија која постоји између обичајног права и законских прописа о наслеђивању долази до изражаја само у оним ситуацијама када сродници нису постигли договор о наслеђивању, јер су им схватања њихових наследних права различита. То нас опет враћа на појединца и његова схватања родних (полних) улога, а која бивају производ прихватања одређених културних образаца и модела понашања. Следствено томе, могућност избора увек постоји, независно од тога да ли имамо или немамо дуализам и паралелизам између обичајног права и легислатуре. Због тога предлагемо да се дуализам и паралелизам између обичајног права и законских прописа сагледавају и анализирају без претензија да се било који од ових система означи као савршенији и примеренији, односно савременији. Само са таквим приступом проблему се могу задовољити основни постулати научног дискурса, што би требало да буде примарни циљ сваког истраживања.

Jadranka Đorđević

Who Inherits Whom in the 2nd Half of the 20th Century in the Vranje Area?

This paper covers regulations and practice in inheritance matters in the area of Vranje during the socialist and post-socialist period. The research covered and analyzed customary law and the state regulative on inheritance. It is concluded that the inheritance matters in the area are based on the customary law: females do not inherit property if they have male siblings. They are entitled to dowry instead, mostly mobile material goods, which also refers to all the property that a female might inherit from her parents. In fact, the interviewed females stated that would give up their own share of a property in favor of the male siblings, emphasizing hence personal relationships over material goods. These females are the carriers of the customary law, which they support in spite the fact that they remain oppressed in terms of inheritance. The customary law, present in Serbia in these terms for centuries, is based on the principle of patrilineality and patrilocality, which is in contrast with the official regulative. The paper further discusses ideal and real life situations related to inheritance, ideal and preferred models and behaviors, the relationship of the customary and official regulative...

Key words:

inheritance, regulations,
customary law, legislative,
Vranje and the
surrounding area

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

39(497.11)(082)

316.7(497.11)(082)

КУЛТУРА у трансформацији / главни и одговорни уредник Драгана Радојичић ; [превод Јелена Чворовић]. - Београд : Етнографски институт САНУ, 2007 (Београд : Академска издања). - 235 стр. ; 24 см. - (Зборник / Српска академија наука и уметности, Етнографски институт, ISSN 0351-1499 ; 23)

На спор. насл. стр.: Culture in Transformation. - Упоредо срп. текст и енгл. превод. - "Радови у овом Зборнику резултат су рада на пројектима: Савремена сеоска и градска култура - путеви трансформације, Традиционална култура Срба - системи представа, обреда и социјалних институција, Србија између традиционализма и модернизације - етнологска и антрополошка проучавања културних процеса, Антрополошко испитивање комуникације у савременој Србији и Етницитет: савремени процеси у Србији, суседним земљама и дијаспори" --> полеђина насл. листа. - Тираж 500. - Напомене и библиографске референце уз сваки рад.

ISBN 978-86-7587-042-5

1. Радојичић Драгана

а) Етнологија – Србија – Зборници

б) Културна антропологија – Србија – Зборници

COBISS.SR-ID 141819148